

Jókai, az ismeretlen ismerős

HANSÁGI ÁGNES: *MÓRIC, MÓR, MAURUS: JÓKAI*

Irodalomtörténészről szokatlan „Jókai-életrajzot” publikált nemrégiben napjaink legaktívabb Jókai-kutatója, Hansági Ágnes: a már címében is játékos kis könyvecske ugyanis első ránézésre sokkal inkább emlékeztet lapozgató gyerekkönyvre, mint egy tudományos szakmunkára. A rövid életrajzi epizódokat és rengeteg képes illusztrációt tartalmazó munka persze egyfelől nem is tartozik szorosan Hansági – folytonosan bővülő – tudományos Jókai-publikációi körébe, másfelől viszont mégsem tekinthető annyira meglepő próbálkozásnak, hiszen a Jókai-val való foglalatосkodás számára mindig is túlmutatott a szűkebb szakmai horizonton. Amellett, hogy (Hermann Zoltánnal közösen) az elmúlt két évtizedben több konferencia megszervezésével élénk mozgásban tartotta a Jókai-recepciót, Hansági a szó legjobb értelmében „népszerűsíteni” is igyekezett az elmúlt évtizedekben varázsát veszített Jókai-olvasást. A legjelentősebb próbálkozás ezek közül a Jókai-séták (Hotel Jókai) voltak, amely során Hansági és fiatal kollégái az író budapesti belvárosi lakóhelyeit járták végig az érdeklődőkkel: a lüktető nagyváros topográfiai pontjai és emléktárgyai révén keltve életre az egyik legjelentősebb 19. századi írónk valamikori világát. (Később Balatonfüreden és Debrecenben is volt ilyen séta.) Ennek a népszerűsítésnek a folytatása ez az igényesen kinéző és még igényesebben [s igen furfangosan] megírt könyvecske, amely leginkább a 12–16 éves korosztályt célozza meg, de valamennyi Jókait szerető befogadónak tartogat meglepő életrajzi anekdotákat.

Várakozással telten vettem tehát a kezembe a könyvet, az első impresszióm mégis a hiábavalóság érzetével vegyes kételkedése volt. Mert vajon ki fogja *ténylegesen* kézbe venni, olvasni és „használni” ezt a könyvet? Jókai különös életpizódjai, az újságírói és világirodalmi sikereit felvillantó anekdoták, hajviseletének, lakástereinek bemutatása stb. nem annak kínál valódi szellemi izgalmakat [s egyben fontos kortörténeti ismertetések], aki *már olvassa* és [úgy-ahogy] *szere*tli Jókait? S nem fordítva: ezek az anekdoták majd megelevenítik a klasszikusok panteonjában szoborrá merevedett szerzőt, s leporolják, érdekessé teszik munkáit az arra nyitott olvasók számára. Egy apró személyes megjegyzés: iskolás koromban, a 80-as években, egész biztosan rácsodálkozó örömmel lapozgattam volna ezt a könyvet. Bár olvasóvá nevelődésem kezdeti szakaszában jobban lekötöttek Karl May Winnetou-történetei, Rónaszegi Miklós Kartal-regényei vagy az elnyúlhatetlen Rejtő-szövegek, de 14 éves koromtól rendszeresen olvastam – az akkoriban mindenki könyvespolcán ott tornyosuló – Jókai-regényeket is: hol ábrándozó lelkesedéssel [*És mégis mozog a föld*], hol vegyesebb benyomásokkal [*Az arany ember*, *Egy magyar nábob*], hol erősen idegenkedve [*Fekete gyémántok*] – de valamennyi tapasztalatomhoz sokat hozzá tett volna ez a kis életrajzi epizodgyűjtemény. A mostani tizenévesek már minden tekintetben más világban élnek, egészen eltérő látásmóddal közelítenek a dolgokhoz: értelemszerűen az olvasási szokásuk, érdeklődési körük is teljesen más. Persze ezzel a gyerek- és ifjúsági irodalomban is professzionális otthonossággal mozgó Hansági is tisztában van, s átgondolt kísérletébe beépíti ezt a távlatot – még ha eredményessége első

megközelítésre kétséges is. Ahogy aztán tovább olvastam, forgattam a könyvet, saját kételyem létjogosultságában is kételkedni kezdtem. A recenzióm lényegi része erről a folyamatról szól majd, két lépésben: először az életrajzi narratíva egyszerűségében is komplex strukturáltságáról, kommunikációs/információközlő stratégiájáról írok, ezt követően pedig arról, hogy elképzelésem szerint miért, hol és milyen módon léphetne be hatékonyan ez a kiváló könyv a szélesebb/fiatalabb olvasóközönség Jókai-értésébe.

A Hansági-könyv egyik legfontosabb érdeme az életrajzi narratíva megújítási kísérlete. A 72 oldalas írás alig minden második oldalán olvashatunk – gyakran néhány mondatos – szövegegységet, melyek egy-egy életrajzi epizódot villantanak fel vagy járnak körül röviden. Az epizódszerű, mindenfelé lekerekítettséget nélkülöző elbeszélés teljességgel mellőzi tehát a középiskolai tankönyvekből (és órai foglalkozásokról) jól ismert tényadatoló narratívát [született-meghalt, apja-anyja, sorsfordító életesemények, ilyen-olyan hatások, személyiséget, tehetséget magasztaló mondatok, betegségek stb.]. Hiányoznak a fejezetcímek, s csak egy nagyon halvány kronológiai szála fűződik fel a megidézett életpizódok, ezért soha nem tudjuk, mit hoz a következő oldal: milyen aspektusa tárul fel ennek az igazán sokoldalú, tankönyvszerű kliséknél jóval árnyaltabb, érdekesebb, emberibb életútnak.

Bár a könyv szinte minden mondata egy-egy érv Jókai „sokoldalúsága”, „munkabírása”, „fegyelmezett életvitel”, komplex személyisége mellett, nem találunk benne reflektálatlanul felmagasztaló, kultikus mondatokat: de legalább ennyire fontos, hogy tudatosan kultuszrombolóakat sem. Előkerülnek Jókai mitizáló életnarratívájának kulcsepizódjai [születés egy valamikor istentiszteleteknek helyt adó házban; barátság Petőfivel; a 48/49-es eseményekben játszott szerepe stb.], de mindenféle heroizálás nélkül; s ugyanígy elmaradnak a botrány és a pletyka hatásvadász narratív nyomatékai Jókai későbbi császárbarátságának vagy komoly feszültséget szító házasságkötéseinek felelevenítésekor. [Laborfalvi Róza esetében nem esik szó az ismert színésznő házasságon kívüli gyermekéről vagy a Nagy Bellával kötött házasság botrányos részleteiről.] Maguk az életesemények természetesen megjelennek, de egy-egy életpizód emberi természetességében: közel sem objektív, de mindenképpen semleges távlatból. S itt ragadható meg leginkább, hogy milyen módon szervezi a szöveget a 12–16 éves korosztály megszólítotttsága. A kultusz vagy a botrányok hatásvadász narratív kódjai helyett a fiatalok olvasási szokásaihoz igazodó rövid, gyakran néhány soros narratív egységeket olvasunk: az életpizódok így érthetőek, könnyen áttekinthetőek lesznek, s a megértést, belehelyeződést a korszakkülönbségeket finoman áthidaló analógiák beleszövése is segíti. [A *Nepean sziget* műfaját „ma feltehetőleg *fantasy*ként határoznánk meg”; „A vidéki olvasók számára [tévét, rádiót, interneten megjelenő fotó híján] az érzékletesen és tárgyilagosan megírt tudósítás volt a hiteles és gyors információ egyetlen forrása.” – 12, 20.] Ugyanakkor ez utóbbiak sem lekezelően szájbarágós narratív megoldások, melyek a megcélzott közönség tudásszintjéhez „butítanak” le az elbeszélteket. Éppen ellenkezőleg: a kis életrajzi könyv komoly filológiai apparátusra épít, amely viszont csak [s ez az elbeszéltség érdeme] a figyelmes szakmai olvasónak tűnhet fel. A megidézett életrajzi epizódok nem az irodalomtudós féltve őrzött tudáskincséből pottyannak eléink, hanem mindig korabeli források, „hiteles tanúk” távlatából kelnek életre. A szülőház és a balatonfüredi

villa köré fonódó életpizódok a nővér, Jókay Eszter, valamint egy távoli rokon, Szűcs Zsófia visszaemlékezéseiből leszűrve szólalnak meg; a párkaepizód a korabeli élclapok (főként a *Borsszem Jankó*) kommentárjainak, karikatúráinak kontextusában stb. A precíz filológiai adatolás hiányának ellenére is képes a szöveg Jókai kortárs világát hitelesen, életszerűen megeleveníteni.

A rövid, ám annál kiválóbban megkonstruált életrajzi elbeszélés összességében komoly eredményeket mutat fel. A kiragadott életpizódok, anekdoták, impressziók megmutatják Jókai tényleges írói/emberi sokoldalúságát, s mai szemmel nézve is elképesztően széles tevékenységi körét. A könyvespolcokat betöltő regényei és rövidpróza művei mellett rengeteg drámát írt, s ösztönművészeti terepen is otthonosan mozgott [Erkel, Liszt és Johann Strauss is alkotótársa volt]. Kiterjedt irodalmi tevékenysége mellett Jókai újságíróként is folyamatosan publikált, sőt, alapítója és szerkesztője volt a *Hon* című politikai napilapnak s az *Üstökös* című élclapnak. „Szabadidejében” pedig profi kertészé képezte ki magát [tankönyvet is írt], rengeteg közéleti fellépést vállalt, s évtizedekig országgyűlési képviselő volt – igaz, ez utóbbira a könyv nem tér ki külön. Amiről viszont sokat olvashatunk, az Jókai világirodalmi ismertsége és elismertsége. Bismarck kancellár 1874-ben például azért adott – az egész világsajtót bejáró – interjút Jókainak, mert „fiatal hadnagy korában sokat olvasott Jókaitól német fordításban”. [49.] A 19. század utolsó harmadában Jókai bestseller regényíró lett angol nyelvterületeken is, az 1900-as párizsi világkiállításnak pedig az író nemcsak a sztárvendége volt, hanem a „Jókai-szoba” nyerte el a kiállítás nagydíját. Korábban pedig Émile Zola vette pártfogásába a botrányos második házassága miatt meghurcolt írotársát. Jókai nem [csak] a nagy nemzeti írónk, valamikor közkedvelt és a kánonból kimozdíthatatlan klasszikusunk – nyomatékosítja Hansági könyve –, hanem egy rendkívül sokszínű életpályát befutó, világirodalmi távlatból is látható, komplex személyiségű alkotó. Akinek – nem melleleg – az élethalakulásán és az életművén keresztül a világot gyökereiben átformáló 19. század kortörténései, irodalomszociológiai, társadalomtörténeti folyamatai is közelképbe hozhatók.

S itt jutunk el ahhoz a kérdéshez, hogy – a Jókai-olvasók kicsiny táborán túl – kiket és milyen módon szólíthat meg ez az életrajzi könyvecske. A rövidség, a jól tállalt érdekesség, a gazdag képillusztáció érzésem szerint összességében is kevés ahhoz, hogy elérje egy fiatal olvasó ingerküszöbét. Elég nyilvánvaló módon a középiskolai irodalomoktatás közegeiben hasznosulhat leginkább ez az írás: felkészült, az órai foglalkozások módszertani átgondoltságára is ügyelő tanár egyfelől a diákok kezébe adhatja a könyvet, másfelől beépítheti az órai dialógusba az abban felvilantott életpizódokat, kortörténeti adalékokat. Természetesen ez a könyv sem egy varázspálca, amely egy apró suhintásra megváltoztatja a Jókai-tanítás átrendeződtét közegét. Az irodalomoktatásról zajló diskurzustérben közel egy évtizede rendszeres téma a Jókai-korpusz taníthatósága. Bár a kritikus hangok között a kultuszrombolás hatásvadász retorikai gesztusai is felbukkannak [„Ezért utálják meg Jókait a suliban”, Scheer Katalin, 2015], a felsorokoztatott érvek javarészt jogosak. Főként, ha azt egy elitgimnáziumban tanító, s az irodalomoktatás módszertani kérdéseiről rendszeresen publikáló szerző fogalmazza meg, aki szerint „Petőfi kortársai közül a mai gyerek számára Jókai már szinte olvashatatlan”, s ezért le is venné a kötelezők listájáról [Fenyő D. György, 2017]. De közel sem csak a középiskolai diákok „küzdének” a kötelezők

Jókai-szövegek „olvashatatlanságával”. A recenzióírás hetén tartott Jókai-előadásom kezdetén egy rögtönzött közvéleménykutatást tartottam az egyetemi hallgatók (leendő irodalomtanárok) között. Az első kérdésem az volt, hogy hányan olvasták kötelezőként általánosban *A kőszívű ember fiait* (még mindig kb. 60%), középiskolában *Az arany embert* (már csak kb. 40%), majd azt kérdeztem, hogy ki olvasott önszántából bármilyen más Jókai-szöveget: a válasz az előadótermet spontán eluráló derűltség volt. Innen elindulva igyekszünk aztán úgy formálni a hallgatók Jókai-értését, hogy később tanárként legyen esélyük autentikusan megnyitni ezt a nehezen belakható szövegtörzset a 16-17 éves korosztály számára – ha egyáltalán előkerül majd Jókai a tanóráikon.

A kötelező olvasmány/vizsga nyomasztó kombója mellett nyilván az egyetemi oktatásban is több időt kellene szentelni az ilyen kihívásokkal teli, de fontos szövegtörzsek körülfutására. Mindez hatványozottabban igaz a középiskolai oktatásra, ahol a reflektált poétikai olvasás, a makulátlan irodalomtörténeti kontextualizálás szakmai kötelmei sem olyan szorosak. Nem véletlenül merül fel újra és újra, hogy az irodalomoktatásunk ne a tényanyag számonkérése vagy a kötelezők bővítése irányába mozduljon el (vagy a mostani szinten stagnáljon). Első lépésben megfontoltan, koncepciózusan (ám kellő rugalmassággal) szűkíteni kellene a kötelezők olvasmánylistáját, második lépésben pedig a kiválasztott szövegek elidőző, lassú olvasása/értelmezése már jóval hatékonyabban járulna hozzá ahhoz, amit az irodalomoktatástól elvárhatunk: az ön- és világismeret elmélyítéséhez, az árnyalt, kritikai gondolkodás képességének a fejlesztéséhez, a nemzeti önérzet erősítéséhez stb. Aztán, hogy ezen a leszűkített palettán juthat-e hely Jókainak, az már más kérdés: sok érvert lehetne felsorolni a 19. századi modern magyar regény (nemzetközi kontextusban is bizonyító) legsikeresebb változatának olvasása mellett, s talán még többet ellene. Ennek mérlegelésében elsősorban a középiskolai oktatási tapasztalattal rendelkező tanároknak lehet nyomatékosabb szerepe. Egy dolgot azonban érdemes megfontolni: a napjainktól gyökeresen eltérő műveltséggel rendelkező, verbális kultúrában otthonos olvasóközönséghez beszélő Jókai-regények lassú olvasása, módszertanilag átgondolt átbeszélése olyan szövegérzékenységgel és szövegértelmező potenciállal vértézheti fel a diákokat, melyet nagyban hasznosíthatnak a későbbi korok prózai szövegeinek befogadása-kor is. Mert ne legyenek illúzióink afelől, hogy a Möricz-, a Kosztolányi-próza vagy a kortárs irodalom stb. értő befogadását pusztán a kicsivel jobb olvashatóságra vagy a diákok feltételezett örömteli olvasmányélményére lehet alapozni.

Sajnos a tágabb irodalomszociológiai kontextusok – így a kortárs magyar irodalom legfrissebb jelzései is – a Jókai-szövegek némaságát demonstrálják. Háy János fiataloknak írt, szubjektív irodalomtörténetének [*Kik vagytok ti?*, 2019] két Jókai-fejezete egy végérvényesen elavult, előregedett író állít elénk, úgy, hogy a nyersen ironizáló megszólalás a Jókai-recepció legelnyűttebb szólamának elítélő formuláit mondja fel: egyrészt Gyulai Pál kritikai közhelyeit szajkózza („beteges optimizmus”, „a realitások elől a mesék világába menekült”, „csak könyvekből ismerte az embert”), másrészt a Jókai-kultuszt leromboló életrajzi epizódokat tálal, kockázatos retorikai kilengéseket is bevállalva („beszéljen csak a vén kecske, nyalogassa Nagy Bella sós testét”). Egy – sajnos az online nyilvánosság méltánytalan „kritikáinak” beszédterébe sodródó – rövid interjújában pedig Tóth Krisztina a „nőalakok ábrázolása miatt” *Az arany embert*

emelné ki elsőként a középiskolai kötelezők közül. Szerinte a „gyerekeink az iskolában olvasott művekből építik fel, milyenek is a nemi szerepek”, ezért a férjét engedelmesen szolgáló, a háztartást rendben tartó Timea, illetve a szerelmes, sohasem lázadozó, Timárt mindig csinosan váró Noémi elavult női társadalmi szerepmintákat közvetít a lányolvasók felé. Félreértés ne essék: a magyar irodalmi hagyománnyal folytonosan számot vető kortárs írónak szíve-joga, hogy milyen fórumon milyen állításokat és milyen módon fogalmaz meg íróelődeiről és azok műveiről. A két nagyon eltérő kontextusú megnyilatkozás legfájóbb közös pontja viszont, hogy nem érződik bennük a *friss, eleven, behelyezkedő* olvasmányélmény. Háy kizárólag idejétmúlt szakirodalmi közkhelyekkel ékesíti fel ironikus megszólalásának retorikai köntösét, Tóth Krisztina esetében pedig felvetődik a kérdés, hogy valóban ilyen egyoldalú, klisészerű, a maskulin társadalom elvárásaihoz igazodó nőképet közvetít-e a mai olvasó felé *Az arany ember*? Mit kezdjünk például Teréza alakjával, aki – férje öngyilkossága, anyagi ellehetetlenülésük után – önerejéből teremt új életet kislányával a Senki-szigetén? Vagy Terézának a maskulin társadalom legfőbb intézményei ellen lázadó, feminista röpiratszerű verbális kirohanásával *A szigetlakók története* című fejezetben? Vagy a gyerekfejjel új és ellenséges családi és kultúrközegbe kerülő, kiszolgáltatott Timea határozott gesztusával, amikor a megmentője iránti lekötözött hálája ellenére elüldözi a hitvesi ágytól az őt nyilvánvaló ellenérzéseire dacára is feleségül vevő Timárt? A nők olyan helyzetekben mutatnak erőt, méltóságot, önállóságot a regényben, melyekben a férfiak összeomlanak, öngyilkosok lesznek: a 150 éve publikált *Az arany ember* – hasonlóan a századvég modernebbnek tartott prózai műveivel – a maskulin kultúra repedéseiről, a férfiszerepek megroggyásáról is beszél. A rögtönzött felsorolással pusztán kiegészítettem Tóth Krisztina felvetését, nyomatékosan jelezve, hogy az általa megnyitott értelmezési térben milyen sok más nézőpontot is felmutat a komplex és problémaérzékeny Jókai-regény, amely egy középiskolai órán a férfi és női szerepekről zajló beszélgetéshez is jó kiindulási alapot teremthet.

Persze legyünk őszinték: a fiatalok nemi vagy társadalmi szerepfelfogását jóval nagyobb mértékben formálják az influenszerek, az online streaming szolgáltatók sorozatai, vagy (remélhetőleg) az önszántukból, örömmel olvasott, részben kortársaikkal felfedezett (ifjú[sági]) irodalmi művek, mint a kötelezők el(nem)olvasását követő órai beszélgetések. S legyünk még őszintébbek: a gyerekek Jókait nagyon nem akarnak olvasni – s nem csak a korpuszt már az egyetemen negligáló tanáraik, s főként nem Háy vagy Tóth Krisztina miatt. S ebben a megváltozott közegben mutatkozik meg a *Móric, Mór, Maurus: Jókai* legnagyobb érdeme, amely nem harcol a vitathatatlan trendekkel, hanem azok távlatából kelti életre Jókai alakját, s egy kicsinyke portált nyit Jókai ma már elérhetetlennek tűnő regényvilágaiba is. [*Tempevölgy*]

BÉNYEI PÉTER